

امکان‌سنجی تأثیرپذیری از فضاهای شهری دوره رنسانس اروپا در میدان نقش جهان اصفهان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۳۱

کد مقاله: ۳۹۱۵۴

مهدی رحمانی*^۱، سوشیانت نصیری کیا^۲، محمدعلی

کاظم‌زاده رائف^۳، صبا میر دریکوندی^۴

چکیده

در فضاهای شهری ایران که در طول سالیان متمادی تحت تأثیر آموزه‌ها و الگوهای فکری و هنری این سرزمین شکل گرفته‌اند. میداین شهری را می‌توان مهم‌ترین فضای زندگی شهری و جمعی در فضای شهرها دانست. در عصر صفوی و به‌ویژه در دوره‌ی شاه‌عباس کبیر، با رونق گرفتن فرهنگ و هنر در شهرها، معماران عصر صفوی کوشیدند تا با حفظ ویژگی‌ها و ارزش‌های معماری ایرانی، با تبادلات فرهنگی و هنری‌ای که با دنیای غرب در عهد رنسانس به‌واسطه ارتباطات تجاری و سیاسی داشتند، نوآوری‌هایی را در زمینه معماری و شهرسازی به منصف ظهور برسانند. که از این نوآوری می‌توان به افزایش بار بصری در فضای شهری و دادن نقش نمادین به بناهای همگانی اشاره نمود. میداین دوره رنسانس غالباً به عنوان نماد یا به صورت زمینه‌ای برای یک مجسمه، دارای بنای یادبود یا یک المان شهری بودند و همچنین بعضاً واجد صحنی مقابل یک ساختمان مهم به کار می‌رفته‌اند. میدان نقش جهان اصفهان را می‌توان از جمله فضاهای شهری تاریخی دانست که تقریباً دست نخورده باقی مانده است. این میدان در ابعادی به عرض ۱۶۵ و طول ۵۱۰ متر بنا شده است که بدنه آن دارای دو طبقه می‌باشد. و از نظر نوع هندسه، تناسبات، محورگرایی، نشانه‌های شهری و بسیاری از اصول و قواعد شهرسازی و طراحی شهری شباهت‌های زیادی به میداین اروپا در دوره رنسانس دارد. در این پژوهش سعی شده که ضمن مطالعه میزان تأثیرپذیری فضای شهری میدان نقش جهان اصفهان از فضاهای شهری سنتی ایران، در مورد امکان تأثیرگذاری مفاهیم و عناصر شهری میداین رنسانس اروپا نیز بررسی انجام پذیرد.

واژگان کلیدی: فضای شهری، شهرسازی رنسانس، دوره صفویه، میدان نقش جهان اصفهان

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)
mehdirahmani7060@yahoo.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران

۳- عضو هیأت علمی گروه مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران

۴- مدرس مدعو گروه آموزشی مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، اهواز، ایران

۱- مقدمه

مطالعه شهر از دوران کهن، به خصوص شهرهای ایران بعد از اسلام، تا زمانی که شهرسازی از لحاظ ورود مفاهیم تازه، غریبه و گسستن از ارزش‌های گذشته خود قرار نگرفته است، گویای آن است که همواره میدان نیز همچون دیگر اندام‌های موثر و کارکردی، در حیات جاری شهر، حضوری مؤثر دارد به طوری که میدان از دوره سلجوقیان به بعد شروع به تثبیت خود کرد و در دوره صفویه به مفاهیم عمیق و کارآمدی در معماری و شهرسازی رسیده و در دوران قاجار به نهایت نقش خود دست یافته است. (شفیعی، ۱۳۹۴، ۲) یکی از مهم‌ترین ساختار هر شهر میدانی هستند. میدانی شهری دارای مقیاس و عملکردهای مختلف و به مثابه مکان ملاقات شهروندان و پاسخگوی فرصت‌های اجتماعی فراغتی شهروندان می‌باشد. سلسله صفوی در چارچوب ساماندهی و سازماندهی فضایی شهر اصفهان اولین حرکت شهرسازی را با برنامه ریزی و طراحی میدان نقش جهان آغاز کرد. بررسی بناهای پیرامون آن نشان می‌دهد که یک میدان حکومتی بود و محل ارتباط حکومت با مردم و بستری مناسب برای مادیات و عینیت بخشیدن مفاهیم سیاسی، عقیدتی، اقتصادی، اجتماعی و القاء تعابیر جدید از دین و حکومت بوده است. (احمدی، ۱۳۹۸، ۳۸) میدان نقش جهان اصفهان تنها فضای شهری عمده است که نسبتاً دست نخورده باقی مانده و تنها مثالی است که به عنوان نمونه فضای شهری در مقیاس شهر می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. اصولاً در مقایسه با کشورهایمانند ایتالیا و فرانسه فضای شهری به صورت میدان‌های عمومی چندان در شهرهای ایران وجود نداشته است. حتی کشورهایمانند ایتالیا و فرانسه و به‌ویژه ایتالیا از نظر فضای شهری از سایر کشورهای اروپایی مانند انگلستان غنی‌ترند (توسلی، ۱۳۹۳، ۲۵).

در دوران رنسانس، تقارن و توازن دوران رومی‌ها مجدداً احیا شد و بقول آلبرتی (۱۹۸۸) میدان چیزی جز یک تقاطع بزرگ شده نیست که فضایی را برای عرضه کالا و نمایش بازی (شامل تئاتر، سیرک و استادیوم گلابیاتورها) فراهم می‌کرد، چیزی نیست به غیر از میدانی که با پله محصور شده باشد. (بانی مسعود، ۱۳۹۰، ۲۲۷) معماران رنسانس با اعتقاد به اینکه بناهایشان بایستی به یک نظم عالی تعلق داشته باشد، به سیستم تناسبات ریاضی یونان رجوع نمودند. همانگونه که یونانیان هندسه را به صورت هندسه ای می‌پنداشتند که به صدا برگردانده شده، معماران رنسانس هم معتقد بودند که معماری ریاضیاتی است که به واحدهای فضایی برگردانده شده است. (دی. کی. چینگ، ۱۳۹۴، ۳۱۲)

۲- سؤال تحقیق

فضای شهری میدان نقش جهان اصفهان به چه میزان تحت تأثیر فضاهای شهری سنتی ایران و رنسانس اروپا بوده است؟

۳- روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی نگاه شده است و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و بانک‌های اطلاعاتی همچون مقالات و مطالب موجود و مرتبط با موضوع در سایت‌های معتبر انجام شده است. در این پژوهش طرز تفکر استنتاجی و توصیفی تحلیلی رویکرد و روش اصلی تفسیرها بوده است. بدین گونه که در هر مرحله با تحلیل نمونه موردی‌های شاخص به کمک تصاویر مرتبط و نتایج تحلیل نیز در قالب جدول، نمودار یا گراف جهت قابل درک بودن مطالب قرار داده شده و در نهایت جمع‌بندی و نتیجه‌گیری استفاده شده است.

۴- پیشینه تحقیق

در کتاب تاریخ معماری جهان، فرانسیس دی. کی. چینگ، رنسانس را تولدی دوباره در جهت تحولات فرهنگی و فکری پدید آمده در ایتالیا در طول قرن پانزدهم توصیف می‌کند. (دی کی چینگ و همکاران، ۱۳۸۹). به عقیده دیوید و تکین در کتاب تاریخ معماری غرب (۱۳۹۰) آشنایی با رنسانس پس از سال ۱۵۰۰ تا حد بسیار زیاد به شکل جزئیات تزئینی از راه رسیده از میان کشورهای مختلف اروپایی، فرانسه بلند پروازانه‌ترین و پر دامنه‌ترین معماری رنسانس را پدید آورد. (دیوید و تکین، ۱۳۹۰)

محمد توسلی و ناصر بنیادی در کتاب طراحی فضای شهری، بر این باورند که میدان نقش جهان اصفهان تنها فضای شهری عمده است که تاکنون نسبتاً دست نخورده باقی مانده است و تنها مثالی است که به عنوان نمونه فضای شهری در مقیاس شهر می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. (توسلی، ۱۳۹۳) شفیعی در مقاله بررسی سیر تحول میدانی در سه دوره صفوی، قاجار و پهلوی با نگرش‌های تاریخی - تکاملی و شکلی (سبک اصفهان و تهران) فضاهای شهری نمادی از فرهنگ قومی و محصول اندیشه و عملکرد اجتماعی و اقتصادی زمانه خویش اند. میدان یکی از نمونه‌های بارز عناصر شهری به عنوان بازگو کننده تمامی وقایع عمر خود است. (شفیعی، ۱۳۹۴) سید محمد حسین رضوی نیا در مقاله بررسی نشانه‌شناختی مکتب اصفهان در شهرسازی و معماری بیان می‌کند که معماری مکتب اصفهان، از عقاید عرفانی حاکم بر این عصر بهره‌جسته و در طرحی دقیقاً پیش‌بینی شده،

ساختاری هماهنگ را تشکیل داده که هر جزء از اجزاء آن، در مجموعه کلان تر شهر، در ارتباطی معنادار با سایر اجزاء قرار می گیرد. (رضوی نیا، ۱۳۹۶)

۵- بیان مسأله

اوج شکوفایی شهرسازی دوران صفویه در اصفهان به ظهور می رسد که در شهرسازی آن دوران سه رابطه ی انسان با خدا، انسان با انسان و انسان با طبیعت مورد توجه خاص قرار می گیرد. شاه عباس در سال ۱۰۱۱ هجری میدان نقش جهان، مسجد جامعی در ضلع جنوبی میدان، دولتخانه و مسجدی روبروی آن، بازار و بناهای دیگری در اطراف میدان بنا کرد. در مکتب اصفهان با تلفیق طراحی اندامین (ارگانیک) و خردگرا (راسیونال) بی هیچ مداخله سنگینی در بافت کالبدی و سازمان فضایی کهن، راستای توسعه و گسترش تازه ی شهر به گونه ای منطقی و بخردانه تعریف می گردد. محور چهارباغ به عنوان لولائی خطی بین سازمان فضایی کهن و نو، با عبور از محور زاینده رود (به عنوان محوری طبیعی و اندامین) عملاً ترکیبی از طبیعی و مصنوع، اندامین و منطقی، نظم و بی نظمی و ... را عرضه می دارد. میدان نقش جهان به عنوان مرکز جدید شهر و نماد دولت قاهر و قدرتمند صفوی، با آن که الگوی خود را از میدان کهنه اصفهان، میدان حسن پادشاه تبریز و میدان عالی قاپو قزوین می گیرد، ولی این الگوی کهن را نظمی کاملاً منطقی می بخشد و با دقتی بی نظیر به ترکیب و تنظیم هندسی و فضایی عناصر پیرامونی و درونی آن می پردازد. نقش جهان قوی ترین و ظریف ترین بیان ترکیب کلامی مکتب اصفهان است. دقت هندسی و تعریف مناسبات فضایی در میدان نقش جهان (ساخته و پرداخته شیخ بهائی و مولانا علی اکبر اصفهانی) را می توان با دقت هندسی و تناسب مطروحه در دوره رنسانس و بعد از آن در خلق سازمان فضایی نمادین و فضاهای شهری (ساخته و پرداخته صاحب کلامانی) چون لئوناردو داوینچی، میکل آنژ و ... مقایسه کرد. (شیری، ؟، ۶۲۶ و ۶۲۷) میدان های رنسانس علاوه بر کاربرد های عملی فوق، در مواقع بسیاری تنها به عنوان نماد و یا برای زیبایی به صورت زمینه ای برای یک مجسمه و یا بنای یادبود و یا به صورت جلوخان (صحن مقابل یک ساختمان مهم) به کار می رفته است. (پاکزاد، ۱۳۹۷، ۳۴۴) نتیجه این پژوهش توصیفی - تحلیلی پس از تبیین مطالب حاضر در پی یافتن تأثیر فضای شهری صفوی ایران و رنسانس اروپا در فضای شهری میدان نقش جهان اصفهان می باشد.

۵-۱- سیری در معماری و شهرسازی دوره صفویه

شکل گیری دولت صفوی و از آن ره مکتب اصفهان در شهرسازی را می توان با سازمان یابی دول مرکزی و قاهر اروپائی بعد از دوران رنسانس و شکل گیری باروک (قرن هجدهم میلادی) مقایسه نمود. با این مقایسه سازمان دیوانی دولت صفوی و سبک هنری ناشی از آن (در زمینه شهرسازی) نسبت به سازمان دولتی و سبک هنر های کشورهای اروپائی (در زمینه شهرسازی) در دوره رنسانس (دوره تاریخی هم عصر دولت صفوی) هنوز گامی به جلو دارد در حالی که نو اندیشان و نوپردازان دوره رنسانس در پی سازمان بخشیدن به شهر قرون وسطایی اروپائی و تحقق بخشیدن به « آرمان - شهر » هایشان هستند. مکتب اصفهان الگوی آرمانی خود را به اجرا در می آورد « تلفیقی دقیق و روشن از موجود و مطلوب را عرضه می دارد ». (حبیبی، ۱۳۹۷، ۹۰)

دوران صفویه در تاریخ معماری و شهرسازی ایران دورانی طلایی به حساب می آید. در این دوران علاوه بر ایجاد شهرهای جدید، شهرهای متعددی به ویژه شهرهایی که از جنبه مذهبی و یا اقتصادی واجد اهمیت بودند، توسعه و گسترش می یابند. (مهجور، ۱۳۷۸، ۱) در دوره صفویه بنای شهرهای جدید و گسترش شهر های قدیمی بر مبنای طرح جامعی که از قبل مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته بود، صورت می گرفت؛ چنانکه به شهادت مدارک تاریخی، آماده سازی و ساماندهی شهر قزوین برای تاختگاه شدن از سال ۹۵۱ ه. ق آغاز گردید و بیش از پانزده سال بطول انجامید تا در زمان مناسب یعنی سال ۹۶۲ ه. ق کار انتقال پایتخت صورت پذیرفت. در این طرح جامع، موجبات گسترش شهر در جانب غرب، شمال و شرق فراهم گردید و با برنامه ریزی بخش های تازه ساز شهر با ظرافتی خاص در کنار محله های قدیمی قرار گرفت و به دور از ایجاد آشفتگی، با آن ها پیوند و ارتباطی مطلوب برقرار نمود. (مهجور، ۱۳۷۸، ۶۷)

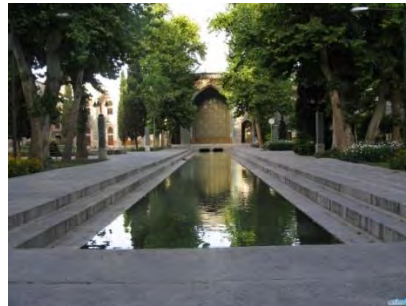

تصویر ۲- اصفهان در عصر صفویه (ekrebozorg.ir)

تصویر ۱- قزوین در عصر صفویه (khiaraji.blogfa.com)

لازم به یادآوری است که از خصوصیات کلیدی شهرسازی صفویه به‌ویژه در اصفهان، طرح چهار باغ است که عملکردی تفریحی داشته (پیرنیا، ۱۳۶۹، ۲۸۹) و در آن رابطه انسان با طبیعت بسیار مورد توجه قرار گرفته است. به گفته کمپفر (شاه‌عباس خیابان ها را مشجر کرد و بزرگان و اعیان نیز به چشم و همچشمی یکدیگر در باغ های خود درخت غرس کردند.) (کمپفر، ۱۳۶۳، ۱۸۶)

تصویر ۳- مدرسه چهارباغ اصفهان (umeblog.ir) تصویر ۴- خیابان چهار باغ اصفهان (alibaba.ir)

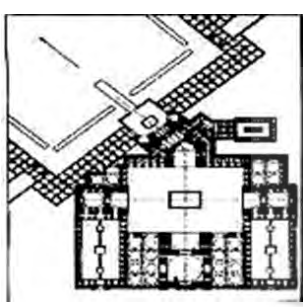

از این دیدگاه، نظام شهرسازی صفویه در جستجوی فضاها و عناصر رمزی است، چنان که با عناصر آب، صوت، نور، گیاه، رنگ، افق و ... با عبور از واقعیت به مجاز برسد. (جدول شماره ۱) متفکران و طراحان نظام شهرسازی دوره صفویه به دنبال شکل‌گیری پیوند کالبد و معنا و کیفیت این ارتباط بوده اند تا از بقای ظاهری و باطنی آن، نگاه خداوند را نه تنها از آیات آن در کتاب وحی، بلکه در عالم او نیز بتوان دریافت کرد. لذا مصداق های زیادی در ارتباط با فضای رمزی و عبور از واقعیت به مجاز از طریق بهره‌گیری از طبیعت به منظور ایجاد حس مکان در مجموعه جدید شهری (باغشهر) اصفهان در قالب عناصر شهری مستتر است. (احمدی، ۱۳۹۸، ۳۸) در نظام شهرسازی دوره صفویه پل فراتر از راه می باشد. قرارگیری شهر اصفهان بر کنار زاینده رود و ضرورت ارتباط با محدوده های واقع بر کرانه دیگر رود، از دیرباز سبب ایجاد پل هایی بر رودخانه زاینده رود شده است. با استقرار سلسله صفوی، در چارچوب ساماندهی و سازماندهی شهر اصفهان، ایجاد محوری جدید در غرب و جنوب شهر با نظمی نو مطرح می شود و پل ها بخشی از ستون فقرات مجموعه جدید شهری اصفهان می گردد. (احمدی، ۱۳۹۸، ۳۹)

تصویر ۵- پل خواجو اصفهان دوره صفوی (komakmemar.ir) تصویر ۶- نمونه باغشهر قزوین (farsnews.ir)

جدول ۱- تجلی نظام مادی و معنایی در شکل گیری کالبد شهر اصفهان در دوره صفویه (احمدی، ۱۳۹۸، ۴۰ و ۴۲)

نظام مادی و معنایی	نظام شهرسازی دوره صفویه	مصادیق
نظم آب ساکن	<p>- نمایش آب به صورت خطی، سطحی، سطحی، حجمی و خطی عمودی؛</p> <p>- استفاده از خاصیت آینه ای آب بر محور عمودی دید؛</p> <p>- استفاده از خاصیت شفافیت آب برای از میان برداشتن مرز بین واقعیت و مجاز از طریق یکی کردن ماده و تصویر آن در آب که امری غیرماده است.</p> <p>- پیدا و پنهان کردن آب؛</p> <p>- افزایش حجم آب از طریق جوی های عریض؛</p> <p>- افزایش حرکت آب از طریق جوی های باریک؛</p> <p>- ریزش آب از روی سکوها به صورت آبشارهای کوچک و بزرگ برای ایجاد آواها؛</p>	
نظم آب جاری	<p>- تقویت سازماندهی فضایی خیابان چهارباغ با تقویت هویت کالبدی محورهای اصلی آن؛</p> <p>- تقویت سرزندگی و تجسم بهشت زمینی در باغشهر اصفهان؛</p> <p>- تلفیق چشمانداز زاینده رود با مکانیابی بناهای مهم شهر؛</p>	
نظم هوا	<p>- استقرار بر اساس توافق اقلیمی و انطباق محیطی (همدلی موزون با طبیعت)؛</p> <p>- ایجاد محصوریت در بدنه میدان نقش جهان برای جلوگیری از نفوذ باد مزاحم؛</p> <p>- مجموعه جدید شهری اصفهان در دوره صفویه دارای رون (جهت) اصفهانی بوده است تا بتواند از حداکثر هوای مطبوع برای ایجاد آسایش بهره ببرند.</p>	
نظم گیاه	<p>- ایجاد دیدرو به جای راهرو در محورهای اصلی؛</p> <p>- ایجاد مخروط دید به جای زاویه دید در محورهای اصلی به دلیل کاشت گیاهان سایه گستر؛</p> <p>- ایجاد محصوریت و جلب تمرکز در دید؛</p> <p>- تأکید بر محورهای عمودی دید با کاشت درختان مرتفع به صورت ردیفی و ایجاد بدنه سبز؛</p> <p>- ایجاد تنوع رنگی در محیط با ترکیب گل ها و گیاهان؛</p> <p>- ترکیب گوناگون از بافت های ریز با درشت گل ها و درختان؛</p> <p>- تراکم مجازی به واسطه شیوه کاشت پنج نقطه ای؛</p> <p>- الگوی مثالی باغ بهشت، الهام بخش حس مکان از طریق نظام کاشت با نظام های سایه، منظر و آوا؛</p>	
نظم گیاه	<p>- کاشت درختان سایه افکن و بلند در محور اصلی خیابان به صورت خطی و ایجاد بدنه سبز؛</p>	
نظم گیاه	<p>- ایجاد بانه گاه برای نشیمن تابستانی در ایجاد محیط فرح بخش که حس مکان را القاء می کند؛</p> <p>- درختان متناسب با ویژگی های شکلی و مکان استقرار آن ها برای عبور نسیم و باد از میان شاخ و برگ برای ایجاد صدای حرکت باد در میان درختان؛</p> <p>- استفاده از نظام کاشت پنج نقطه ای برای جلب پرندگان و استفاده از آوای خوش آن.</p>	
نظم خاک	<p>- استفاده از رنگ هایی در نمای بناها که با رنگ خاک هارمونی دارند.</p> <p>- انطباق مسیر خیابان با شیب زمین.</p>	

	<p>- استفاده از عناصر طبیعی به مثابه آیات و نشانه های خدا؛ - وجود حوض های آب در درون میدان، مساجد و خانه ها؛ - فرهنگ ایرانی، انسان عنصری از عناصر طبیعت.</p>	
	<p>-میدان نقش جهان به منزله صحن مسجد شیخ لطفالله است که خود صحنی ندارد. نظم کیهانی خود را در تبدیل میدان نقش جهان به صحن این مسجد می نمایاند که وجود آب و گیاه این خصوصیات را تأکید می بخشد؛ میدان مفصلی است بین مسجد و کاخ(سیاست عین دیانت ماست و دیانت عین سیاست ماست)مسجد و بازار، یعنی مفصلی است بین عالم دیگر و عالم مادی و در این اتصال تجلی نظام کیهانی آشکار می شود.</p>	
	<p>حضور یک بنای مذهبی در بدنه میدانی به معنای تجلی گاه نظم کیهانی و مرکزیت ساخت به امر فرهنگ.</p>	
	<p>-تبلور مفهوم توحید در عبادت از طریق جهت گیری مساجد دور میدان به سمت کعبه؛ - طراحی هندسی مسجد جامع و مسجد شیخ لطف الله برای تقارن مستقیم قبله و محراب از سویی و هماهنگی با شبکه خیابان و حفظ نظم هندسی با ۴۵ درجه پیش از سمت جنوب معابر اصلی از نظم آسمانی شکل می گیرد. -معابر اصلی از دروازهها به مرکز شهر که با مسجد جامع شناخته می شود ختم می شود. بنابراین مقصد آن ها فضایی است که نشانه آن نظم کیهانی است. انطباق مسیر معابر با نمادها و نشانه های نظم مقدس(مناره ها و گنبد های اماکن مذهبی).</p>	<p>نظم مقدس</p>
	<p>- تبلور وحدت معنایی کاربرها بیش از هماهنگی ظاهری در بدنه میدان نقش جهان؛ -تثبیت افق دید در طول میدان نقش جهان که باز بودنش به سوی آسمان، زمین و آسمان را به هم پیوند می زند که نوعی تفکر عرفانی می باشد؛ استفاده از مقوله سهندواری سطحی از طریق نمایان کردن و چشمگیر بودن المان های شاخصی همانند مسجد جامع و مسجد شیخ الله.</p>	

۵-۲- نگاهی به فضاهای میدانی شهری اروپا در دوره رنسانس

نفوذ آلبرتی را می توان در شهر پیئنسا دید که از سال ۱۴۶۰ میلادی به بعد در نزدیکی سبینا به نخستین شهر آرمانی عصر رنسانس به دستور پاپ پیوس دوم یعنی آینیاس سیلویوس پیکولومینی انسان گرای ساخته شد. این شهر جذاب، که امروزه نیز به همان شهر دست نخورده ی سده پانزدهم به حیات خود ادامه می دهد، بر محور میدانی شکل گرفته است که کلیسای جامع، کاخ اسقف، کاخ پیکولومینی و ساختمان شهرداری، همگی از کارهای برناردو روسلینو (۱۴۰۹ - ۱۴۶۴ میلادی) معمار فلورانس با نظارت شخص پاپ پیوس دوم، در آن واقع شده اند. این میدان پرسپکتیوی دیدگانی با طراحی دقیق است که در آن کاخ های دو سوی کلیسا با زاویه شبیدار همانند بال های یک صحنه تئاتر برپا شده اند. (وتکین، ۱۳۹۰، ۲۷۶)

تصویر ۸- میدان پلازا د آرماس (kojaro.com)

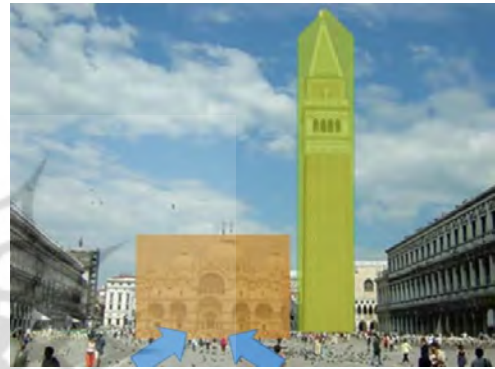

تصویر ۷- میدان پلازا د آرماس (kojaro.com)

دومین میدان مهم دوره رنسانس معروف به میدان دوکاله در ویگه وانو ساخته شد. که بر خلاف الگوی بالا به صورت میدانی محصور و رواق های پیرامونی در سال های ۱۴۹۵ - ۱۴۹۳ بود. شاید بهتر باشد این طرح ها را همسان سازی بدنه های یک میدان قرون وسطایی و پیش درآمدی بر میداین باروک قلمداد نمود. (پاکزاد، ۱۳۹۷، ۳۴۳)

تصویر ۱۰- میدان دوکاله ویگه وانو (ekrebozorg.ir)
(تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

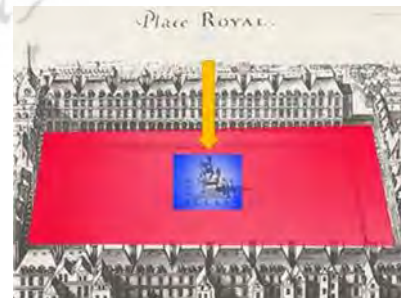

تصویر ۹- میدان دوکاله ویگه وانو (ekrebozorg.ir)
(تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

خلق میدان یا فضای محصور نه به وسیله تسلط یک عنصر یادمانی بر فضا، بلکه توسط هماهنگی عناصر موجود احتمالاً جالب ترین پدیده در دوران رنسانس می باشد. چنین میدان هایی اساساً ماهیتی مسکونی داشتند و تنها ورود وسایل نقلیه متعلق به ساکنین واحد های مربوطه به این فضاها مجاز بود. (پاکزاد، ۱۳۹۷، ۳۴۵) میدان های پلاس دوگا که ابتدا پلاس رویال خوانده می شود و کاونت گاردن لندن (قرن ۱۸) از جمله این میداین بودند که تقریباً در اواخر رنسانس و اوایل دوران باروک شکل گرفتند. (موریس، ۱۳۷۶، ۱۷۵).

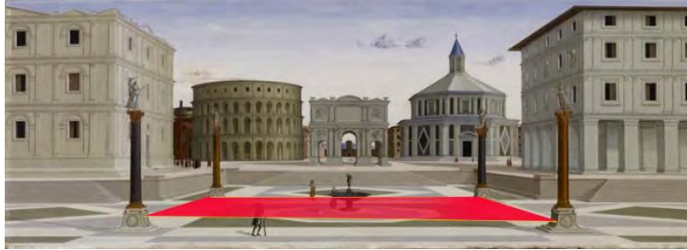

تصویر ۱۲- میدان پلاس رویال (kojaro.com)
(تجزیه و تحلیل نگارندگان)

تصویر ۱۱- میدان پلاس رویال (kojaro.com)
(تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

نمایش یک میدان ایده آل که توسط فرانچسکو دی گیور گیو و پیرو دلا فرانچسکا در قرن پانزدهم تهیه شد، گروهی از تک بناهای عظیمی را نشان می دهد که بر روی کرسی های خاص خود قرار گرفته اند. پله های متعددی سطح پایینی میدان را با سطح کرسی ها متصل کرده است. (پاکزاد، ۱۳۹۷، ۳۴۳)

تصویر ۱۳- تصویر ایده آل رنسانس از میدان (اصل انسداد گشتالت) (kojaro.com) (تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

میدان دوره رنسانس بر اساس عملکرد ترافیکی به سه دسته تقسیم می شوند:

۱. فضاهای تردد هم برای پیاده ها و هم برای سواره ها مورد استفاده قرار می گرفت.
۲. میدانی که برای تأمین دسترسی بوجود آمدند.
۳. میدان به عنوان یک فضای پیاده که تردد وسایل چرخدار در آن ممنوع بود.

این میدان ها تحت تأثیر سه نوع بنا قرار داشتند:

۱. ساختمان های مذهبی و عمومی
۲. ساختمان های مسکونی
۳. بازار و سایر ابنیه تجاری (اصغری، ۱۳۹۶، ۲)

۵-۳- تحلیل کالبدی فضای میدان نقش جهان اصفهان با تأکید بر سبک، هندسه و خصوصیات معماری

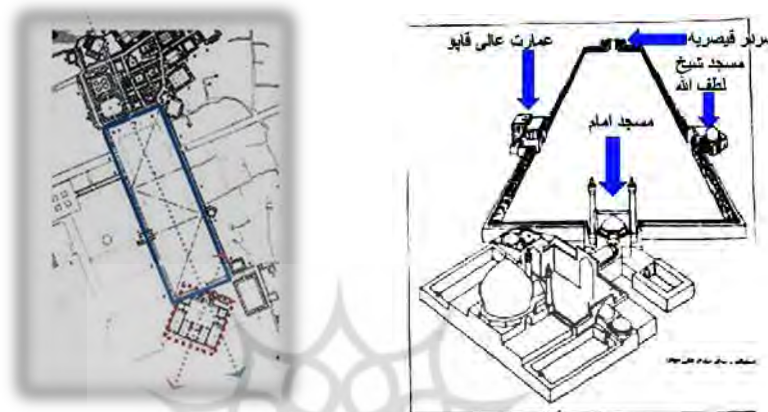
میدان مکانی محصور با عناصری خاص است، که به نوعی مفهوم میانه و محاط را به ذهن متبادر می کند، که البته محل برپایی و یا برگزاری فعالیتی نیز هست. (دهخدا، ۱۳۷۸) از میان عناصر و مفاهیم تعریف کننده میدان جداره و میانه آن مهم ترین ارکان هستند، که علاوه بر تعریف ظاهری و مادی میدان، در تعریف هویت ذهنی (یا معنوی) و غیرمادی آن نیز ایفای نقش می کنند. میانه یا مرکز میدان مفهومی است که در فرهنگ ایرانی اهمیت ویژه ای دارد. مرکز میدان ایرانی عمدتاً تهی بوده و یا به عناصری مقدس چون آب اختصاص می یافت. در واقع به تبع تفکر تنزیه و ویژگی های فرهنگی، تعبیه عناصر ثابت به ویژه ساخته های انسان (مثل مجسمه) در میانه میدان رایج نبوده است. (نقی زاده ۱۳۸۵، ۲۴) میانه میدان محل عناصر، طبیعی آب نما و درخت و یا حتی سقاخانه بود. آب یکی از عناصر اصلی در بسیاری میدانی بود. به طور کلی «میدان فضایی برای مکث و سکون هستند که در قلمرو فضاهای عمومی از دیروز تا امروز، توسعه مفهومی مشابهی یافته اند جداره های میدان نقش جهان، در جبهه شرقی به مسجد شیخ لطف الله، اثر استاد محمدرضا اصفهانی، در ضلع غربی به عمارت عالی قاپو، در ضلع شمال به بازار قیصریه و در ضلع جنوبی به مسجد امام (یکی از بزرگترین مساجد شهر اصفهان)، اثر استاد علی اکبر اصفهانی، اختصاص یافته است. (رضوی نیا، ۱۳۹۷، ۵۶)

تصویر ۱۴ و ۱۵- استفاده از عنصر آب در میدان نقش جهان اصفهان (chamedanmag.com)

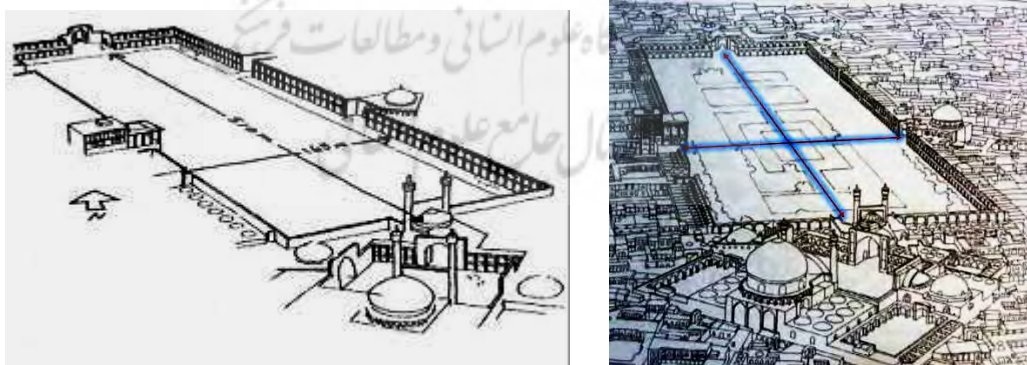
۵-۴- سبک

بارزترین ترکیب کلامی مکتب اصفهان در مجموعه های کالبدی - فضایی به کار گرفته می شود، بر این مینا، هر مجموعه زیستی (شهر و یا روستا) از این پس دارای یک میدان و یا مرکز ثقل خواهد بود. در هر رده ای از سلسله مراتب مکانی، اجتماعی و اقتصادی مجموعه و یا کانون زیستی، این میدان دریاچه ای است. که دولت صفوی از این طریق خود را به جهان پیرامونی می نماید. عناصر اصلی حکومتی و دیوانی، مذهبی و اقتصادی و... در کناره های آن جای می گیرند. این میدان در عین حال مکان تقاطع گذر های اصلی و عبوری کانون زیستی نیز می باشد. این مرکز ثقلی که بنا به مورد نام های متفاوت نیز می یابد مکانی است که در آن دولت قاهر صفوی با تسلط تام بر مبانی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به نظارت بر امور و مراقبت بر اوضاع می نشیند (حبیبی، ۱۳۹۷، ۹۱)

تصویر ۱۶ و ۱۷- میدان نقش جهان اصفهان (chamedanmag.com) (تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

در شهرسازی مکتب اصفهان، دو روش طراحی اندامین (ارگانیک) و خردگرا (راسیونل) در هم می آمیزند و در توافق، هماهنگی و هم نوایی با یکدیگر مفهومی جدید از برنامه ریزی و طراحی فضایی را عرضه می دارند، چنانکه بررسی منابع مکتوب و از این دوره بهویژه در سفرنامه ها نشان می دهد، بسیاری از محلات جدید شهری در خارج از باور های موجود شهر شکل می گیرند و ضمناً ارتباط بسیار نزدیکی بین مجموعه ی شهر با مجموعه های زیستی پیرامونش برقرار می شود. بارو دیگر نقش دفاعی و محصور و محدود کننده ی مرزهای گسترش شهر را ندارد. (خالصی، ۱۳۹۴: ۹)

تصویر ۱۸ و ۱۹- محوریت در میدان نقش جهان اصفهان (chamedanmag.com) (تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

۵-۵- هندسه

میدان نقش جهان مستطیلی است به عرض ۱۶۵ و طول ۵۱۰ متر، بدنه میدان دو طبقه و به صورت دو ردیف طاق نماست که دور می گردد. در طبقه همکف بدنه میدان عمدتاً یک ردیف دکان قرار دارد. سطح میدان تا دوره پهلوی یکدست بوده، اما گفته می شود در دوره صفوی ردیفی از درختان چنار اطراف میدان را می پوشانده است. (توسلی، ۱۳۹۳، ۲۵) برخی جهت میدان را معلول

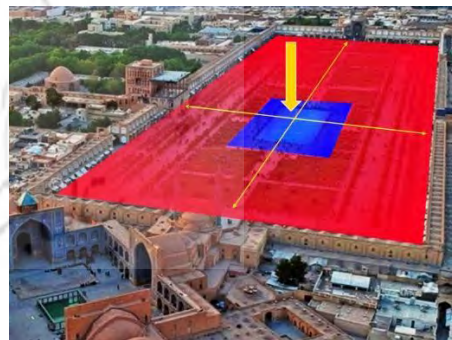
محدودیت های نحوه قرارگیری ساختمان های موجود در زمان احداث میدان می دانند و برخی دیگر بر جهت عبور و مرور در شهر و راسته بازارها و گذرهای حول و حوش میدان، پیش از احداث آن، تأکید می کنند. (توسلی، ۱۳۹۳، ۲۵)

تصویر ۲۰ و ۲۱- پلان میدان نقش جهان اصفهان (umeblog.ir) (تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

معماری سنتی را می توان بسط تم بنیادی دگرگونی دایره با عبور از مثلث و تبدیل شدن به مربع دانست. مربع بارزترین فورم آفرینش، به مثابه زمین، وضعیت قطبی کمیت را نشان می دهد، در حالی که دایره، به مثابه آسمان، کیفیت را نشان می دهد. ترکیب این دو به وسیله مثلث انجام می شود که هر دو جنبه را در خود دارد. مربع زمین بستری است که خرد متعالی بر اساس آن در جهت یکپارچگی دوباره ی آن چه زمینی است با دایره ی آسمان اقدام می کند. مربع، به عنوان نماد تجلی آخرین دنیای خلق شده، با وارونه کردن این تشابه به اولین بر می گردد. بنابراین بیت المقدس آسمانی به کیفیات ابدیت و ثباتش به صورت یک دیده می شود. «مربع کرده دایره» مربع دیده می شود. (کرباسیان، ۱۳۹۴، ۶)

عدد چهار نهایتاً جهان طبیعت را ارائه می دهد و گرایش به سوی ماده را عرضه می کند. عدد چهار، چهار وجهی بودن بعضی از پدیده ها نظیر جهات اصلی جغرافیایی و فصول سال را نشان می دهد. تمثیل آن در اشکال مربع است عدد پنج را به منزله شکوفایی یا جوهر حیات می شناسند. پنج در طبیعت نیز نقش حیات بخش دارد. مثلاً گل داوودی و گل سرخ مانند همه گیاهانی که میوه خوراکی دارند، پنج گلبرگی است. از این رو عدد پنج نشانه هایی از غذای کامل را نزد انسان تداعی می کند. پنج ضلعی به منزله نماد زندگی، خاصه زندگی انسان است (لور، ۱۳۶۸، ۲۰). عدد شش در فرهنگ اسلامی، تعداد ایام خلق کل عالم هستی است. علاوه بر آن، این عدد نماد عالم طبیعت است. چنان که سهروردی در رساله فی حقیقه العشق از آن به عنوان زندان شش جهت یاد می کند. در همان رساله در تعبیری شش طناب را به شش جهت نیز اطلاق نموده است. پروفیسور دوناتو، معماری و شهرسازی اسلامی را بر خلاف ظاهر ارگانیک آن، دارای مبانی دقیق هندسی می داند. وی با بررسی نقوش هندسی اسلامی از مربع به عنوان نماد جهان به شش ضلعی در گره چینی می رسد. (کرباسیان، ۱۳۹۴، ۶)

تصویر ۲۲ و ۲۳- میدان نقش جهان اصفهان (umeblog.ir) (تجزیه و تحلیل: نگارندگان)

نتیجه گیری

با پیدایش دولت صفوی و قدرت یافتن آن در عصر شاه عباس کبیر، مکتب اصفهان در شهرسازی به وجود آمد که می توان این شیوه را با سبک های رایج شهرسازی در اروپای دوران رنسانس مقایسه نمود. سبک معماری و شهرسازی دوران صفوی را در حوزه هایی، می توان از سبک معماری و شهرسازی اروپا در دوران رنسانس فراتر دانست. زیرا در آن زمان اروپاییان غالباً در پی سازماندهی به شهرهای قرون وسطایی خود بودند. در دوره صفویه، توسعه شهرها و بنای شهرهای جدید، طبق یک طرح جامع مشخص و از پیش مورد مطالعه قرار گرفته، انجام می گرفت. میادین دوره رنسانس عمدتاً به صورت میدانی محصور و رواق هایی پیرامون آن ساخته می شدند. که این محصور بودن، به واسطه هماهنگ بودن عناصر موجود در فضا، انجام می پذیرفت. یک میدان

ایده آل از نظر پیرو دلا فرانچسکا، گروهی از تک بناهای عظیمی را که بر روی کرسی های خاص خود قرار گرفته اند، شامل می شد. عدد چهار که در اکثر میادین نمایش داده شده، نماد عالم طبیعت و جهات اصلی جغرافیایی و همچنین فصول چهار گانه سال بودند. میدان نقش جهان اصفهان نیز به صورت چهار گوش طراحی شده است که نشانه ای از عالم طبیعت و جهان هستی را به ذهن متبادر می نمود. میدان نقش جهان اصفهان نیز به میزان قابل توجهی تحت تأثیر فضاهای شهری دوران تاریخی پیش از صفویه بالاخص دوره تیموری در ایران و دوره رنسانس اروپا قرار گرفته است. میادین شهرها در دوره صفوی عمدتاً توسط بناها و عناصر ساختمانی مهم حکومتی، مذهبی، اجتماعی و اقتصادی محصور شده اند. و مهم تر از آن، اینست که در این فضاهای شهری، فضای میانی و مرکز میدان واجد اهمیت زیاد مبتنی بر اندیشه و فرهنگ دیرینه ایرانی بوده است.

جدول ۲- مقایسه میدان نقش جهان اصفهان با میادین دوره رنسانس اروپا بر مبنای ویژگی های کالبدی شهری

ردیف	نام میدان	هنده چهار گوش	محور های عمود برهم	نشانه شهری	اصل انسداد گشتالت	مرکز گرابی	چهار بخش سازی	محسوریت	دیواره با عناصر تکرار پذیر یا مدولار	وجود معماری شاخص در حاشیه میدان
۱	نقش جهان اصفهان	دارد	دارد	ندارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
۲	دوکاله ویگه وانو	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
۳	رویال پلاس	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	ندارد
۴	پلازا د آرماس	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد

منابع

۱. شفیعی، الهام، ۱۳۹۴، بررسی سیر تحول میادین در سه دوره صفوی، قاجار و پهلوی با نگرش های تاریخی - تکاملی و شکلی (سبک اصفهان و تهران)، کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، تهران، مرکز همایش های بین المللی صدا و سیما.
۲. توسلی، محمود، بنیادی، ناصر، ۱۳۹۳، طراحی فضای شهری فضای شهری و جایگاه آن ها در زندگی و سیمای شهری، انتشارات شهیدی.
۳. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۸، لغت نامه دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران.
۴. شیری، الهام، سعیدی، مهدی، مقایسه مکتب شهرسازی اصفهان با رنسانس در اروپا، نشریه معماری و شهرسازی اسلامی
۵. پیرنیا محمد کریم، ۱۳۶۹، شیوه های معماری ایرانی، تدوین غلامحسین معماریان، موسسه نشر هنر اسلامی.
۶. پاکزاد جهان شاه، ۱۳۹۷، تاریخ شهر و شهرنشینی در اروپا از آغاز تا انقلاب صنعتی، تهران، انتشارات آرمان شهر.
۷. حبیبی محسن، ۱۳۹۷، از شار تا شهر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران،
۸. مهجور، فیروز، ۱۳۷۸، ویژگی های شهرسازی در شهرهای دوره صفویه، پژوهش های جغرافیایی، شماره ۳۶
۹. خالصی، مرضیه، ۱۳۹۴، جایگاه میدان نقش جهان و توپخانه در توسعه بافت شهر های اصفهان عصر صفوی و تهران عصر قاجاری، همایش ملی بافت های فرسوده و تاریخی شهری: چالش ها و راهکار ها، دانشگاه کاشان، ۱۳۹۴
۱۰. رضوی نیا، محمد حسین، ۱۳۹۶، بررسی نشانه شناختی مکتب اصفهان در شهرسازی و معماری، نشریه مدیریت شهری، شماره ۵۰
۱۱. دی . کی . چینگ، فرانسیس، ۱۳۹۴، معماری فرم، فضا و نظم، ترجمه زهره قراگزلو، موسسه انتشارات دانشگاه تهران
۱۲. دی . کی . چینگ، فرانسیس، ۱۳۸۹، تاریخ معماری جهان، ترجمه محمد رضا افضلی، انتشارات تفکر معماری
۱۳. وتکین، دیوید، ۱۳۹۰، تاریخ معماری غرب، ترجمه محمد تقی فرامرزی، انتشارات کاوش پرداز
۱۴. نقی زاده، محمد، ۱۳۸۵، تأملی در روند دگرگونی میدان در شهرهای ایرانی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۵
۱۵. موریس، جیمز، ۱۳۷۶، تاریخ شکل شهر، ترجمه راضیه رضازاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
۱۶. اصغری، حجت، ۱۳۹۶، بررسی تحلیلی معیارهای زیبایی شناختی میادین شهری دوره رنسانس، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و شهر سازی ایران معاصر، تهران
۱۷. کمپفر، انگلبرت، ۱۳۶۳، سفرنامه کمپفر. ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.

۱۸. بانی مسعود، امیر، ۱۳۹۰، معماری غرب ریشه‌ها و مفاهیم، تهران، نشر هنر معماری قرن.
۱۹. احمدی، حسن، ۱۳۹۷، تحلیل تطبیقی آموزه‌های نظام شهرسازی دوره صفویه در ایران با نظام شهرسازی دوره رنسانس در اروپا، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات برنامه ریزی - سکونت گاه‌های انسانی، دوره ۱۳، شماره ۴
۲۰. کرباسیان، گل آرا، ۱۳۹۴، ترکیب فرم‌های مربع و دایره، کهن‌الگوی پایه در معماری ایرانی (مساجد صفوی اصفهان)، کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما
۲۱. لولر، رابرت، ۱۳۱۰، هندسه مقدس، ترجمه: معیری، هاید، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران.

